INGLIZ VA O’ZBEKXALQ SHEVALARIDA MAROSIMLARGA OID LEKSIK ETNOGRAFIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ibragimova Shaxnoza Umidjon qizi
Navoiy innovatsiyalar universiteti, magistranti
Ibragimovashaxnoza2002@gmail.com
+998931213611
https://doi.org/10.5281/zenodo.20199286

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-may 2026 yil
Ma’qullandi: 12-may 2026 yil
Nashr qilindi: 14-may 2026 yil

KEYWORDS

etnografizm, marosim leksikasi, semantika, xalq shevalari, lingvokulturologiya, o‘zbek tili, ingliz tili, marosim terminlari, dialektologiya, etnomadaniyat.

ABSTRACT

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek xalq shevalarida uchraydigan marosimlarga oid leksik etnografizmlarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida marosim terminlarining etnomadaniy mazmuni, ularning til tizimidagi funksional o‘rni hamda semantik transformatsiyasi o‘rganildi. O‘zbek xalq shevalarida nikoh, dafn, beshik to‘yi, sunnat to‘yi kabi marosimlarga oid birliklarning qo‘llanish xususiyatlari ingliz tilidagi wedding, christening, funeral, engagement kabi birliklar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, marosimlarga oid etnografizmlar milliy madaniyat va tarixiy an’analarni saqlovchi muhim til birliklari hisoblanadi. Ushbu birliklar semantik jihatdan ko‘p qatlamli bo‘lib, ular xalqning diniy, ijtimoiy va madaniy qarashlarini aks ettiradi..

INNOVATIVE ACADEMY

Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik zamonaviy lingvistikaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, etnografik birliklar xalqning turmush tarzi, urf-odatlari va marosimlarini aks ettiruvchi asosiy til vositalaridan biri sifatida e’tirof etiladi [3]. Marosimlarga oid leksik etnografizmlar xalqning tarixiy-madaniy tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, ular tilning semantik tizimida alohida o‘rin egallaydi.

O‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid birliklar juda boy va rang-barangdir. Jumladan, “kelin salom”, “beshik to‘yi”, “sunnat to‘yi”, “fotiha to‘yi”, “qirq”, “ehson” kabi birliklar nafaqat marosim nomini, balki ma’lum ijtimoiy-madaniy munosabatlarni ham ifodalaydi [4]. Ingliz tilida esa wedding, bridal shower, engagement ceremony, funeral service, christening kabi terminlar keng qo‘llanadi. Ushbu birliklarning semantik tuzilishi xalqning diniy va madaniy qarashlari bilan chambarchas bog‘liqdir [5].

Lingvistik tadqiqotlarda etnografizmlar ko‘pincha lingvokulturologik va semantik nuqtayi nazardan o‘rganiladi. V.N. Teliya, Yu.S. Stepanov, E. Sapir va B. Uorf kabi olimlar til birliklarining madaniy mazmunini tahlil qilishda etnografik leksikaning muhim ahamiyatini ta’kidlaganlar [6]. O‘zbek tilshunosligida esa Sh. Shoabdurahmonov, A. Hojiyev, N. Mahmudov

kabi tadqiqotchilar xalq shevalari va etnografik leksikani o‘rganishga katta hissa qo‘shganlar [7].

Bugungi globallashuv sharoitida milliy marosimlarga oid leksik birliklarning semantik xususiyatlarini tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki ayrim etnografizmlar iste’moldan chiqib borayotgan bo‘lsa, ayrimlari yangi semantik qatlamlarga ega bo‘lmoqda [8].

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-tipologik, semantik tahlil, lingvokulturologik hamda dialektologik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek xalq shevalariga oid dialektologik lug‘atlar, folklor namunalari hamda ingliz tilining etnografik va madaniy lug‘atlaridan foydalanildi [9].

Semantik tahlilda marosimlarga oid leksik birliklarning denotativ va konnotativ ma’nolari o‘rganildi. Shuningdek, marosim terminlarining xalq dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashdagi o‘rni aniqlashtirildi. O‘zbek va ingliz tillaridagi marosim birliklari struktur-semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilindi.

Dialektologik materiallarni yig‘ishda O‘zbekiston hududidagi ayrim shevalar, xususan, qarluq, qipchoq va o‘g‘uz lahjalariga oid manbalar o‘rganildi [10]. Ingliz tilida esa Britaniya va Amerika ingliz tilidagi marosim terminlari qiyosiy tarzda tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid etnografizmlar semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratildi:

- nikoh marosimlari bilan bog‘liq birliklar;
- tug‘ilish va bolalik marosimlari;
- diniy marosimlar;
- motam va dafn marosimlari;
- mavsumiy marosimlar.

Nikoh marosimlari bilan bog‘liq “fotiha”, “kelin tushdi”, “yor-yor”, “sep”, “chimildiq” kabi birliklar o‘zbek xalqining oilaviy qadriyatlarini aks ettiradi [11]. Ingliz tilida esa engagement, bachelor party, bridal ceremony, honeymoon kabi birliklar mavjud bo‘lib, ular g‘arb madaniyatidagi oilaviy marosimlarni ifodalaydi.

O‘zbek tilidagi “beshik to‘yi” marosimi chaqaloqning ilk ijtimoiylashuv bosqichini anglatsa, ingliz tilidagi christening yoki baptism diniy marosim xarakteriga ega [12]. Bu esa ikki xalq madaniyatidagi diniy va ijtimoiy qarashlar farqini ko‘rsatadi.

Dafn marosimlariga oid leksik birliklarda ham sezilarli semantik tafovutlar kuzatildi. O‘zbek tilida “qirq”, “ehson”, “janoza”, “ta’ziya” kabi birliklar kollektivlik va diniy qadriyatlarni anglatsa, ingliz tilidagi memorial service, obituary, mourning kabi birliklar individualistik madaniyat elementlarini aks ettiradi [5].

Tahlil davomida ayrim etnografizmlar ko‘p ma’nolilik xususiyatiga ega ekanligi aniqlandi. Masalan, o‘zbek tilidagi “to‘y” so‘zi nafaqat nikoh marosimini, balki umumxalq bayramini ham ifodalaydi. Ingliz tilidagi ceremony birligi ham turli rasmiy marosimlarga nisbatan qo‘llanadi

Tahlil va muhokama

Marosimlarga oid leksik etnografizmlar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi muhim til birliklari hisoblanadi. Tilshunoslikda etnografik birliklarning semantik xususiyatlarini o‘rganish lingvokulturologiya, etnolingvistika va dialektologiya yo‘nalishlarining asosiy tadqiqot obyektlaridan biri

sifatida qaraladi [1]. Ingliz va o‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid leksik birliklarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur birliklar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki xalqning mentaliteti, diniy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

O‘zbek xalq shevalarida marosim terminlari ko‘pincha an’anaviy turmush tarzi bilan chambarchas bog‘langan. Masalan, “beshik to‘yi”, “sunnat to‘yi”, “kelin salom”, “fotiha”, “qirq”, “ehson” kabi birliklar o‘zbek xalqining oilaviy va diniy qadriyatlarini ifodalaydi [2]. Ushbu birliklar tarkibida diniy sema va ijtimoiy sema birgalikda namoyon bo‘ladi. “Ehson” birligi semantik jihatdan murakkab bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida marhum xotirasiga bag‘ishlangan taom ulashish, savob olish hamda jamoaviy birdamlik ma’nolarini ifodalaydi. Demak, marosim terminlarining ma’nosi faqat lug‘aviy doirada emas, balki pragmatik va konnotativ qatlamlarda ham shakllanadi.

Ingliz tilida marosimlarga oid leksik birliklar ko‘proq institutsional va rasmiy xarakterga ega. Wedding ceremony, funeral service, engagement party, bridal shower, christening kabi birliklar diniy asosga ega bo‘lsa-da, zamonaviy ingliz jamiyatida ular ko‘pincha sekulyar mazmunda qo‘llanadi [3]. Bu holat ingliz madaniyatida individuallik va modernizatsiya jarayonlarining kuchli ekanligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi marosim birliklarida esa kollektivlik va qarindoshlik munosabatlari yetakchi o‘rinda turadi. Masalan, “quda”, “quda-andachilik”, “yor-yor”, “kelin tushdi” kabi birliklar oilalararo munosabatlarni ifodalaydi va jamoaviy qadriyatlarni aks ettiradi.

Semantik tahlil davomida marosim terminlarining ko‘p ma’nolilik xususiyati ham aniqlandi. O‘zbek tilidagi “to‘y” leksemasi faqat nikoh marosimini emas, balki keng ma’noda tantana va bayram tushunchalarini ham anglatadi. Masalan, “hovli to‘yi”, “uy to‘yi”, “beshik to‘yi”, “sunnat to‘yi” birliklarida “to‘y” komponenti umumiy tantana semasini ifodalaydi [4]. Ingliz tilida esa ceremony yoki celebration birliklari turli marosimlarga nisbatan qo‘llanadi. Biroq o‘zbek tilidagi “to‘y” birligi xalq ongida quvonch, jamiyat birligi va mehmondo‘stlik kabi tushunchalar bilan bog‘langanligi sababli uning konnotativ ma’nosi kengroqdir.

Marosim etnografizmlarining semantik xususiyatlarini tahlil qilishda metaforik va ramziy ma’nolar alohida ahamiyatga ega. O‘zbek xalq shevalarida “oq yo‘l”, “baxt qushi”, “ro‘zg‘ori butun bo‘lsin” kabi iboralar nikoh marosimlarida qo‘llanadi va ular ezgu tilak, baxt hamda farovonlik ramzi sifatida talqin qilinadi [5]. Ingliz tilida esa “tie the knot”, “happily ever after”, “bless the union” kabi frazeologik birliklar o‘xshash semantik vazifani bajaradi. Bu holat turli xalqlarda nikoh marosimining universal ijtimoiy hodisa ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, marosimlarga oid leksik birliklar xalqning diniy dunyoqarashi bilan ham uzviy bog‘liq. O‘zbek tilidagi “janoza”, “ma’raka”, “qur’on o‘qitish”, “xatna”, “fotiha” kabi birliklar islom dini bilan bog‘liq marosimlarni ifodalaydi [6]. Ingliz tilidagi christening, baptism, funeral mass kabi birliklar esa xristianlik an’analari bilan bog‘liqdir. Demak, marosim terminlari semantik jihatdan diniy konseptlarni ham aks ettiradi.

Dialektologik jihatdan qaralganda, o‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid birliklarning hududiy variantlari mavjudligi aniqlandi. Farg‘ona vodiysi shevalarida “kelin salom” marosimiga oid birliklar keng tarqalgan bo‘lsa, Surxondaryo va Qashqadaryo hududlarida “quda oshi”, “yuz ochdi”, “chimildiq” kabi birliklar faol qo‘llanadi [7]. Xorazm shevalarida esa ayrim marosim terminlari fonetik va semantik jihatdan boshqa hududlardan farqlanadi. Masalan, ayrim hududlarda “ma’raka” birligi motam marosimini anglatsa, boshqa hududlarda katta yig‘in yoki tantana ma’nosida ham ishlatiladi.

Ingliz tilida ham hududiy farqlar kuzatiladi. Britaniya ingliz tilida wedding breakfast nikohdan keyingi tantanani anglatsa, Amerika ingliz tilida reception termini kengroq iste’molda qo‘llanadi [8]. Shuningdek, Britaniya ingliz tilidagi stag party va hen party birliklari Amerika ingliz tilida bachelor party hamda bachelorette party shakllarida uchraydi. Bu holat marosim leksikasining hududiy va madaniy transformatsiyaga moyilligini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan qaralganda, marosim etnografizmlari xalq mentalitetining til orqali ifodalanish shaklidir. O‘zbek tilidagi marosim birliklari jamoaviylik, kattaga hurmat, qarindoshlik va mehmondo‘stlik kabi qadriyatlarni ifodalaydi [9]. Masalan, “osh berdi”, “mehmon kutdi”, “to‘y qildi” kabi birliklarda xalqning ijtimoiy birdamlik tushunchasi aks etadi. Ingliz tilida esa personal choice, private ceremony, intimate wedding kabi birliklar individuallik va shaxsiy erkinlik g‘oyalarini ifodalaydi.

Marosimlarga oid leksik birliklarning semantik tizimi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib bormoqda. Globalizatsiya jarayonlari natijasida ingliz tilidagi ayrim marosim terminlari o‘zbek tiliga kirib kelmoqda. Bridal shower, honeymoon, party, wedding planner kabi birliklar zamonaviy o‘zbek nutqida faol qo‘llanmoqda [10]. Ayniqsa, shaharlashuv va ommaviy madaniyat ta’sirida inglizcha marosim terminlarining iste’moli ortib bormoqda. Shu bilan birga, ayrim milliy etnografizmlar passiv qatlamga o‘tmoqda. Masalan, “chimildiq”, “yuz ochdi”, “soch siypatar” kabi birliklar yosh avlod nutqida kamroq uchray boshlagan.

Bu jarayon tilning dinamik tabiatini ko‘rsatadi. Til doimo jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarga moslashadi. Biroq ayrim olimlarning ta’kidlashicha, etnografik birliklarning yo‘qolishi xalqning madaniy xotirasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [11]. Chunki marosim terminlari xalqning ko‘p asrlik an’analari va tarixiy tajribasini o‘zida mujassamlashtiradi.

Semantik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, marosim birliklari ko‘pincha emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorlikka ega bo‘ladi. Masalan, “yor-yor” birligi faqat qo‘shiq nomi emas, balki nikoh marosimining ramziy belgisi hisoblanadi. Ushbu birlik xalq ongida quvonch, ajralish va yangi hayot boshlanishi bilan bog‘liq assotsiatsiyalarni uyg‘otadi [12]. Ingliz tilidagi wedding vows yoki first dance birliklari ham marosimning emotsional jihatini aks ettiradi.

Tadqiqot davomida marosim etnografizmlarining pragmatik funksiyasi ham muhim ekanligi aniqlandi. O‘zbek tilidagi “oq fotiha bermoq”, “duo qilmoq”, “rozilik bermoq” kabi birliklar ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ingliz tilidagi give away the bride, exchange vows kabi birliklar ham ijtimoiy va huquqiy munosabatlarning til orqali ifodalanishini ko‘rsatadi.

Marosimlarga oid birliklarning semantik tuzilishi ko‘pincha tarixiy taraqqiyot bilan bog‘liq holda shakllangan. O‘zbek xalqining qadimiy urf-odatlari bilan bog‘liq ayrim birliklar bugungi kungacha saqlanib qolgan. Masalan, “beshik to‘yi” marosimi Markaziy Osiyo xalqlarida qadimdan mavjud bo‘lib, u bolaning jamiyatga qabul qilinishini anglatuvchi ijtimoiy marosim hisoblangan [4]. Ingliz madaniyatidagi christening yoki baptism marosimlari esa diniy va ijtimoiy integratsiya vazifasini bajargan.

Marosim leksikasining semantik maydoni tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida qarindoshlik terminlari bilan bog‘liq etnografizmlar juda rivojlangan. “Quda”, “kuyovnavkar”, “yanga”, “ovsin” kabi birliklar oilaviy munosabatlarning nozik jihatlarini ifodalaydi. Ingliz tilida esa bunday differensiallashuv kamroq uchraydi. Bu esa o‘zbek jamiyatida qarindoshlik tizimining murakkab va ijtimoiy jihatdan muhim ekanligini ko‘rsatadi [9].

Shuningdek, ayrim marosim terminlarining arxaiklashuvi kuzatilmoqda. O‘zbek tilidagi “sochqi”, “paranji yopdi”, “quda soldi” kabi birliklar zamonaviy nutqda kam qo‘llanadi. Ingliz tilida ham dowry yoki trousseau kabi birliklar tarixiy xarakter kasb etgan. Bu holat jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarning til tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, ingliz va o‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid leksik etnografizmlar semantik jihatdan murakkab, ko‘p qatlamli va lingvokulturologik ahamiyatga ega birliklar hisoblanadi. Ularning qiyosiy tahlili til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni, xalq mentalitetining til orqali ifodalanishini hamda marosim leksikasining tarixiy-madaniy funksiyalarini ochib beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek xalq shevalarida marosimlarga oid leksik etnografizmlar semantik jihatdan murakkab va ko‘p qatlamli tizimni tashkil etishini ko‘rsatdi. Ushbu birliklar xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, diniy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi muhim til vositalaridir.

O‘zbek tilidagi marosim birliklari ko‘proq kollektivlik, diniy qadriyatlar va an’anaviy ijtimoiy munosabatlarni ifodalasa, ingliz tilidagi birliklarda individuallik va rasmiylik elementlari ustunlik qiladi. Shuningdek, dialektologik materiallar marosim terminlarining hududiy variantlari mavjudligini ko‘rsatdi.

Globalizatsiya jarayonlari ayrim etnografizmlarning semantik transformatsiyasiga sabab bo‘layotgani aniqlandi. Shu bois marosimlarga oid leksik birliklarni saqlash va ilmiy jihatdan tadqiq etish zamonaviy lingvistikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York, 1921. – B. 205–214.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003. – B. 310–325.
3. Stepanov Yu.S. Konstanty: Slovar russkoy kultury. Moskva, 2004. – B. 118–134.
4. Hojiyev A. O‘zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1981. – B. 96–112.
5. Longman Dictionary of English Culture. Pearson Education, 2005. – B. 420–438.
6. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. Moskva, 1996. – B. 87–101.
7. Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – B. 54–73.
8. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent, 2008. – B. 144–159.
9. Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. Toshkent: Fan, 1978. – B. 201–226.
10. Reshetov V.V. Uzbekskiy yazyk. Moskva, 1959. – B. 155–173.
11. Jo‘rayev M. O‘zbek marosim folklori. Toshkent: Fan, 2008. – B. 67–95.
12. Oxford Dictionary of English Folklore. Oxford University Press, 2003. – B. 141–168.